

UDK: 285: 236.93
Pregledni rad
Pripremljeno: Rujan 1999.

VELIKO BUĐENJE U VEZI S KRISTOVIM DOLASKOM 1844.

Godfrey T. Anderson

Godfrey T. Anderson je umirovljeni profesor američke povijesti na sveučilištu Loma Linda u Kaliforniji. Magistrirao je 1934. predmet odgoj i obrazovanje na sveučilištu Northwestern u Evanstonu, Illinois, a 1944. doktorirao iz povijesti na Sveučilištu u Chicagou. Ima doktorat iz prava Walla Walla Collegea u College Place, saveznoj državi Washington. Među objavljenim djelima su *Walk God's Battlefield* (1971), *Outrider of the Apocalypse: Life and Times of Joseph Bates* (1972), *The Past Is Always Present* (1977) i *Spicer: Leader With the Common Touch* (1983).

SAŽETAK

Veliko buđenje u vezi s Kristovim dolaskom 1844.

Veliko adventno buđenje 1844. uputilo je onaj naraštaj na misao da će se Krist vratiti na planet Zemlju. Danas, nekoliko naraštaja kasnije, djelovanje tog prvog buđenja vidljivo je u Crkvi koja postaje sve svjesnija hitnosti svoje zadaće da upozori svijet na doslovni, vidljivi i neposredni dolazak Krista Kralja.

Ključne riječi: *Veliko-buđenje-1844.; Kristov-drugi-dolazak; eshatologija*

Godina 1831. nije bila obična, čak ni za razdoblje velikog previranja u američkom društvu. Predsjednik Andrew Jackson bio je u sredini svog mandata. Njegov dolazak u Bijelu kuću označio je vrhunac naizgled neumoljivog trenda u smjeru demokracije i običnog čovjeka, trenda koji se razvijao tijekom niza godina.

U Engleskoj je 1831. Michael Faraday otkrio princip elektromagnetske indukcije na kojem počiva naš suvremeni svijet dinama i motora. *Svijet* nikad više neće biti kakav je bio prije.

U saveznoj državi Virginiji Nat Turner je 1831. na Jugu poveo najstrašnji ustanak robova, dok je u Novoj Engleskoj William Lloyd Garrison pokrenuo beskompromisni buntovni napad na "neobičnu instituciju" Juga – na ropstvo. Ovi su događaji označili sve ogorčeniju polemiku Sjevera i Juga koja je tri desetljeća kasnije kulminirala u krvavom bratskom sukobu poznatom pod imenom Američki građanski rat, ili rat između saveznih država. *Amerika* nikad više neće biti takva kakva je bila prije toga.

U Rochesteru, saveznoj državi New York, Charles Grandison Finney je 1831. vodio uspješno duhovno buđenje koje je na dramatičan način sjedinilo osobnu religiju s evangelizacijom reformiranja koja je ostavila trajne društvene posljedice.¹

Te iste godine jedan poštteni farmer u saveznoj državi New York, nakon razdoblja marljivog istraživanja Biblije, počeo je javno propovijedati neposrednu blizinu doslovnog, vidljivog Kristovog dolaska na naš planet oko 1843. godine. *I religiozni svijet* nikad više neće biti kakav je bio prije.

Savezne države Nova Engleska i New York, u kojima je milerizam postigao najveći uspjeh, nalazile su se u vrtlogu promjena mnogo većih od uobičajenih za rastuću i samosvjesnu Republiku. Reforma je bila nemilosrdna i ništa nije poštedjela na svom putu. "Bilo je to vrijeme opće reforme – vrijeme kad je gotovo svaki čovjek kojeg biste sreli imao u džepu plan za novo društvo ili novu vlast; vrijeme beskonačne nade i beskonačnog nezadovoljstva. Svaka je institucija bila pozvana pred sud razuma pa i osjećaja: crkva, država, zakon, vojska, obitelj, imetak – od koje se tražilo da se opravda. Ništa nije bilo imuno, ništa sveto, ništa se nije uzimalo samo po sebi razumljivim, ništa osim prava na ispitivanje."²

Sasvim je moguće da "u povijesti svijeta doktrina reforme nikad nije imala takvu širinu" kao u tom razdoblju. "Adventni pokret u Americi, predvođen Williamom Millerom, sinkroniziran je s razdobljem velike socijalne revolucije u Novoj Engleskoj."³

Religijska slika u području koje je bilo najviše izloženo Millerovoj vijesti bila je složena i donekle kontradiktorna. Jedan je baptistički pastor objasnio da se njegovo vjerništvo sastojalo od "nekih baptista koji su to bili samo imenom, prezbiterijanaca, kongregacionalista... više univerzalista i... većeg broja onih koji nisu bili ništa te svjetovnih prostaka."⁴

Uz prividni trend prema nekoj vrsti ekumenizma postojala je i tendencija u smjeru uskogrudnog sektaštva. "Sve su se protestantske crkve ujedinile u osuđivanju katolika. Sve su se evangeličke sekte ujedinile protiv univerzalista i unitarijanaca. Metodisti, baptisti i prezbiterijanci mogli su dijeliti svoju mržnju prema kršćanima. Baptisti i prezbiterijanci surađivali su u osuđivanju metodista i baptista slobodne volje. Prezbiterijanci su se često pokazali nesložno netrpeljivi prema baptistima. I kao vrhunac svemu, baptisti i prezbiterijanci, a posebice ovi drugi, stalno su vodili ogorčenu borbu između entuzijasta i konzervativaca u vlastitim redovima."⁵

Premda je Miller u izvjesnom smislu bio prvi u objavi "advent je blizu" na način kojim je pobudio zanimanje i znatiželju velikog broja ljudi, on ni u kom slučaju nije bio prvi koji je prihva-

tio ovaj koncept. Počevši od apostolske crkve i slijedeći nešto što bismo mogli nazvati cikličkim uzorkom od tog vremena, vjerovanje u neposrednost Kristovog povratka isticao je čitav niz pojedinaca i skupina. U apostolsko doba "postojalo je sveopće vjerovanje da su kraj svijeta i nebesko kraljevstvo na vratima".⁶ Razdobljima napretka i moralne labavosti u crkvi slijedila su vremena u kojima su se pojavljivale skupine koje se nisu slagale s prevladavajućim mišljenjem, od kojih su mnoge zastupale milenijske gledišta.⁷

Vremena stresa, društvenih i političkih nemira poticala su rađenje apokaliptičkih vjerovanja i pretkazivanja kraja vremena. To je bilo tako i kod Reformacije, Seljačkog ustanka i kod engleskih, francuskih i američkih revolucija. Bilo je onih koji su očekivali da će se Krist pojaviti 500., 1000., 1365. godine, u vrijeme husitskih ratova, i u mnogim drugim prigodama, posebno u vremenima koja kao da su podivljala.⁸

Vjerovanju u neposredni Kristov povratak na ovu zemlju zaprijetile su krajem osamnaestog stoljeća teorije jednog engleskog komentatora, dr. Daniela Whitbyja. On je učio da će se svijet obratiti prije drugog adventa i da će tisuću godina mira i pravednosti prethoditi Kristovom dolasku. Ovo je opisano kao "spiritualizirajući sustav" kojemu je za cilj bilo zamračiti doslovni Kristov advent. Početkom devetnaestog stoljeća ovo je gledište prihvatila većina evangeličkih teologa pa su propovjednici gotovo potpuno zanemarili propovijedati o doslovnom drugom dolasku. Među onima koji su u osamnaestom stoljeću pokušali obnoviti premilenijsko gledište bili su Isaac Newton te John i Charles Wesley.⁹

"S ovim otpadom od jednostavne vjere... i sve većim širenjem skepticizma u zemlji, crkva se našla u opasnosti; u to vrijeme potrebe došlo je do velikog adventnog buđenja u ovoj zemlji, poziva na povratak apostolskoj vjeri i glasu proroštva."¹⁰

William Miller po kojem će pojam adventnog buđenja postati poznat, rodio se u Pittsfieldu u saveznoj državi Massachusetts 1782. godine. Gotovo je cijeli život proveo u Low Hamptonu i oko njega u saveznoj državi New York, na granici s Vermontom. Kao najstarijeg od šesnaestoro djece Millera su njegovi pobožni roditelji učili da poštuje Boga i Njegovo otkrivenje kako je sadržano u Bibliji. U ranim godinama Miller je volio knjige i učenje, ali su ga prilike spriječile da stekne više obrazovanje.

Miller se s dvadeset i jednom godinom oženio i osnovao dom i farmu kod Poultneya, u saveznoj državi Vermont. Ono što je smatrao nedosljednostima u životu nekih koji su se nazivali kršćanima i u Bibliji, navelo ga je da prihvati deizam koji je još uvijek bio popularan neko vrijeme nakon američke revolucije. Miller je prihvatio deističke poglede nakon pažljivog dužeg proučavanja djela Voltaira, Humea, Volneya, Painea, Ethana Allena i drugih. Ovaj se faza u njegovom životu produžila na nekih dvanaestak godina, sve do 1816.¹¹

Nakon vjenčanja Miller je pokazao svoju sposobnost za rukovođenje i brigu za javne službe služeći kao redar, mirovni sudac i šerif. Tijekom rata 1812. godine, u kojem je Miller služio kao kapetan u pješadiji i sudjelovao u bitci kod Plattburgha, počeo se vraćati religiji svojih ranih godina. Neki pokazatelji početka sumnji u njegove sumnje vidljivi su u pismima koje je u to vrijeme pisao supruzi i drugima.

Poslije završetka rata 1812. pa sve do 1823. Miller je marljivo proučavao Bibliju, bez komentara, i došao do niza zaključaka koji su postali viješću u njegovoj kasnijoj javnoj propovjedničkoj službi. Njegova su ga proučavanja navela na sljedeće zaključke: (1) Krist će se vratiti na ovu ze-

mlju, osobno i vidljivo, a zemlja će biti uništena vatrom. Advent će se dogoditi oko 1843. (2) Umrli pravednici će uskrsnuti prigodom Kristovog dolaska; dobit će besmrtnost i vječno će vladati s Kristom na obnovljenoj zemlji. (3) Millenij će otpočeti s drugim Kristovim adventom i završiti konačnim uništenjem zlih.¹²

Govoreći o svojoj metodi proučavanja Bibliji u tom razdoblju, Miller je objasnio: "Odlučio sam ostaviti po strani sve što sam ranije znao, da temeljito usporedim pismo s pismom i da ga proučavam redovno i metodično. Počeo sam s Postankom i čitao redak po redak, ne žureći se dok značenje pojedinih ulomaka nije bilo tako jasno da me oslobodilo od iznenađenja bilo kakvim misticizmom ili proturječnosti. Kad god bih stigao do nečega nejasnog, običavao sam to usporediti sa svim usporednim ulomcima; uz pomoć Crudena, ispitao sam sve tekstove Svetog pisma koji bi sadržavali bilo koju od važnih riječi sadržanih u mom nejasnom tekstu. A onda, dopuštajući da se svaka riječ pokaže u pravom odnosu prema predmetu u tekstu, ako se moje mišljenje slagalo sa svakim usporednim tekstom u Bibliji, on bi prestao predstavljati teškoću. Tako sam proučavao Bibliju u svom prvom razmatranju koje je trajalo oko dvije godine, pa sam se čvrsto uvjerio da ona sama sebe tumači."¹³

Miller je utvrdio četrnaest pravila tumačenja Biblije. Među njima su njegovo temeljno uvjerenje da se Biblija može razumjeti marljivom primjenom i proučavanjem i da ništa otkriveno neće biti skriveno od onih koji vjerom teže za spoznajom; da Sveto pismo mora tumačiti samo sebe; da je Bog u Bibliji upotrijebio prispodobe, viđenja i slika da iznese svoju vijest, da slike uvijek imaju slikovito značenje i da su u proročanstvu uzete da prikažu buduće vrijeme i događaje. Njegovo posljednje pravilo je glasilo: "Morate imati vjeru."¹⁴

Nekako u vrijeme kad je dovrši intenzivno proučavanje Biblije, Miller je formulirao izjavu svoje vjere koju je činilo dvadeset članaka. Članci vezani uz Kristov dolazak glasili su:

Vjerujem da će Isus Krist ponovo doći u svojoj slavi kao osoba na našu zemlju, kad će ostvariti svoje božanske nakane u spašavanju svog naroda, uništenju zlih na zemlji i uklanjanju grijeha s ovog svijeta.

Vjerujem da je drugi dolazak Isusa Krista blizu, na vratima, unutar dvadeset i jedne godine – 1843. godine ili još ranije.^{1*}

Vjerujem da će prije Kristova dolaska u slavi biti uzdrmani svi sektaški principi, a pristaše različitih sekta rasuti na četiri kraja svijeta; i nijedan od njih neće opstati osim onih sagrađenih na Božjoj riječi.¹⁵

Sudbonosne 1831. godine William Miller je bio spreman otpočeti s javnim propovijedanjem, premda je to isprva činio s oklijevanjem. Jedan od povjesničara onog vremena, ne posebno naklonjen mileritskom pokretu, opisao je adventnog propovjednika ovim riječima: "William Miller je bio temperamentan konzervativac: inventivan logičar snalažljiva uma; nije bio nadahnuti prorok već solidan, trijezan iskreni proučavatelj, pokretan samo neodoljivim zaključcima strpljivog istraživanja; a istodobno čovjek koji je sve shvaćao doslovno."¹⁶

Novije tumačenje Millerove posebne privlačnosti u njegovo vrijeme ističe činjenicu da je bio

1 * Millerov izbor ovog datuma Kristovog dolaska bio je zasnovan na njegovom tumačenju proročanstva iz Daniela 8,14. "Svetinja" ili "svetište" je bio ovaj svijet, a on će biti očišćen pri Kristovom povratku. Miller je 2300 dana i noći protumačio kao 2300 doslovnih godina. Smatrajući viđenje u Danielu 9 proširenjem Daniela 8,14., Miller je početak ovog razdoblja vidio u 457. godini prije Krista, kad je Artakserks izdao proglas da Židovi obnove Jeruzalem. Ovih će 2300 godina, računao je Miller, završiti 1843. godine.

prihvaćen od strane društvenih i ekonomskih grupa od kojih su se u velikoj mjeri sastojali njegovi sljedbenici: "Ono što je Miller dodao tradicionalnoj mješavini 'ognja i sumpora' bio je sastojak matematičkog izračuna kao 'nepogrešive' metode otkrivanja tajanstvenih proročanstava. To je snažno privlačilo jenkijevsku inventivnost i predstavljalo izazov natjecateljskom duhu tisuće amatera u tumačenju Biblije. Osim toga, on je posebno isticao potrebu da moćni, bogati i obrazovani siđu sa svojih uzvišenih sjedala, a da na njihovo mjesto dođu slabi, ponizni i vjerni. Što više, u doba kad su se utopije međusobno natjecale, kada su svuda nicali reformatori i svašta obećavali ... Miller ih je ponudom sve nadmašio."¹⁷

Novije studije milerizma nastojale su istaknuti utjecaj ekonomskih čimbenika – kao što je panika 1837. – na stanje uma koje je dobrodošlicom dočekalo Millerovu vijest. Posljedice depresije 1837. osjećale su se još duboko u 1840-tima i pridonijele složenoj situaciji u kojoj je obraćana pozornost na Millerovo učenje.¹⁸

Dok je većina onih koji su prihvatili milerizam imala ograničeno obrazovanje, bilo je značajnih izuzetaka općem karakteriziranju Milerovih sljedbenika kao neobrazovanih. Jedan od primjera je profesor N. N. Whiting, stručnjak za grčki i hebrejski jezik koji je preveo Novi zavjet s grčkog.¹⁹ Drugi su bili Henry Dana Ward (s magistraturom s Harvarda), J. P. Weethee (magistratura državnog sveučilišta Ohio), meteorolog za saveznu državu Pennsylvaniju, i Elon Galusha, vodeća ličnost među baptistima i sin guvernera savezne države Vermont. Nekolicina onih koji su naviještali drugi advent bili su diplomirani ili bivši studenti s Yalea, Bowdoina, Andovera i Oberlina.²⁰

Charles Fitch je tražio sumišljenike u Oberlin Collegeu, ali je naišao na podijeljen prijem. Charles Grandison Finney i Asa Mahan, predsjednik Oberlina, ljubazno su primili Fincha, ali ne i njegovu vijest.

Proučavatelji milerizma nastojali su ostvariti Millerove društvene poglede tijekom različitih razdoblja njegova djelovanja. Nakon ranije ogorčene osude pokreta za ukidanje ropstva, on ga je kasnije (1839.) podupirao. Sredinom tridesetih godina on je za zagovornike ukidanja ropstva tvrdio da su usijane glave, fanatici i skloni samoubojstvu.²¹ Protivio se ratu kad u zemlji nije bilo popularno ukidanje ropstva ni rat. Miller je bio i vrhovni slobodni zidar i demokrat.

Milleru je bilo gotovo pedeset godina kad je 14. kolovoza 1831. iznio svoju prvu propovijed u Dresdenu, u blizini svog doma. Pozvali su ga vjernici baptističke crkve. Tijekom proteklih devet godina izgradio je svoje vjerske poglede, raspravljao o njima s pojedincima, ali se ustezao od javnog iznošenja svojih vjerovanja. No sve je ozbiljnije osjećao potrebu da upozori svijet na kraj svemu na zemlji. Na kraju "upravo je javno propovijedanje Williama Millera pokrenulo pokret drugog adventa u Americi i petnaest godina mu davalo smjer."²²

Početak Millerove službe u javnosti pao je u vrijeme kad je zanimanje za drugi dolazak, posebice u Engleskoj doseglo vrhunac. Konferencija Albury Parish Park održana u Engleskoj od 1826. do 1830. raspravljala je o elementima drugog dolaska. U osam godina prije prve Albury konferencije na Britanskom otočju pokrenuto je šest proročkih časopisa, a u istom je razdoblju u Velikoj Britaniji objavljeno oko pedeset djela proročkih tumačenja. "U samo petnaest godina nakon prve Albury konferencije trisetina pastora Engleske crkve... naviještalo je brzo približavanje kraja."²³

U odnosu na drugi dolazak u Americi je početkom devetnaestog stoljeća bilo manje zanimanja i aktivnosti nego u Europi. Pa ipak je povelik broj poznatih pastora govorio o tom predmetu.

Neki su nagađali o značenju proročanstva o 2300 dana i noći. U Americi je prije 1840. o drugom adventu objavljeno više od stotinu knjiga.²⁴

Niz od Millerovih šesnaest članaka pojavio se u baptističkom vermontskom *Telegraphu* 1832. Članci su poslani bez potpisa, ali kad su dodali Millerove inicijale, čitatelji su ga prepoznali kao njihovog pisca. Njegov prvi pamflet pojavio se sljedeće godine pod naslovom "Evidences From Scripture and History of the Second Coming of Christ About the Year 1843" (Dokazi iz Pisma i povijesti o drugom Kristovom dolasku oko 1843. godine). Kasnije je, 1833. dobio punomoć da propovijeda u baptističkoj crkvi u kojoj je bio vjernik. Nekako u to vrijeme osam ili devet pastora propovijedalo je njegova gledišta.

Kad je proširio svoja propovijedanja putovanjima, Miller je to činio vlastitim sredstvima. Jedini novac što ga je do 1836. primio kao potporu za propovijedanje bio je jedan dolar što ga je dobio tijekom niza propovijedi što ih je održao u Kanadi. U to vrijeme Miller je u obliku knjige objavio svoja predavanja o dokazima u prilog drugom dolasku. Ova knjiga, kasnije proširena, doživjela je pet izdanja i pomogla velikom broju ljudi da upozna tog čovjeka i njegovu vijest. Miller je zapisao da je od kolovoza 1834. od 9. lipnja 1838. održao osam stotina predavanja. Na jednom predavanju u siječnju 1844. ustvrdio je da je u dvanaest godina održao oko 4500 predavanja pred oko 500 000 ljudi.²⁵

Nova faza u Millerovu radu došla je 1839. godine kad je po prvi put sreo Joshuu V. Himesa, pastora crkve Chardon Street Chapel u Bostonu. Premda je Himes bio impresioniran, nije se s njim složio u svim pojedinostima. Ovo je izrazio sljedećim riječima: "Što se tiče općih gledišta gosp. Millera, mi ih u cjelini smatramo u skladu s Božjom riječi. Međutim mi ne prihvaćamo neobičnosti nijednog čovjeka. Ne smatramo ni jednog čovjeka gospodarom. No otvoreno priznajemo da je u njegovoj teoriji mnogo toga što potvrđujemo i prihvaćamo kao evandeosku istinu... Advent je blizu. *Moguće je* da pogriješimo u kronologiji. Može se raditi o nekoliko godina, ali smo uvjereni da kraj ne može biti jako daleko."²⁶

Nekako u to vrijeme su utjecajne duhovne vođe podržale Millera, među njima Charles Fitch (kongregacionalist), Josiah Litch (metodist) i Joseph Bates (Christian Connection). Baptističke starješine J. Fuller i Truman Hendryx još su ranije prigrlile Millerovo učenje.

Od onih koji su se pridružili Williamu Milleru, Joshua Vaughan Himes je besumnje bio vodeća osoba u širenju utjecaja Millerova učenja. On je bio organizator pokreta i publicist bez premca. Jedan kritičar je o njemu rekao da je Millerov "štit i utvrda, kaciga i zaštita."²⁷

Himes se pobrinuo da Millera pozivaju da propovijeda u velikim središtima na sjeveroistoku. Himes je bio izdavački genij pokreta. Iz svoje baze u Chardon Street Chapel, poznatoj po podršci mnogim reformatorskim pokretima, posebice Garrisonovog tipa protiv ropstva, Himes se prihvatio milerizma i učinio ga gotovo domaćom riječi na sjeveroistoku Sjedinjenih Država.

Iz tiskara pod Himesovim uputama tekla je stalna rijeka pamfleta, traktata, knjiga, karata, letaka, prospekata i pjesmarica. Ubrzo nakon što je upoznao Millera, Himes je 1840. počeo izdavati časopis *The Signs of the Times and Expositor of Prophecy* (promijenjen 1844. u *The Christian Herald*) koji je ubrzo imao pedeset tisuća čitatelja.²⁸ Dvije godine kasnije, kao podršku Millerovom nizu predavanja u gradu New Yorku, Himes je počeo izdavati časopis *The Midnight Cry*, tiskajući deset tisuća primjeraka dnevno tijekom nekoliko tjedana, da bi ga kasnije pretvorio u tjednik. Njima su slijedila izdanja u Philadelphiji, Clevelandu, Washingtonu D. C., Baltimoreu i

Kanadi. Himes je 1844. izdao tri tromjesečna broja časopisa za žene nazvan *Advent Message to the Daughters of Zion*.²⁹

Kako je Miller ocijenio Himesov doprinos adventnom pokretu može se prosuditi po svjedočanstvu što ga je dao o svom prijatelju: "Ne mogu ovdje zatajiti svoje svjedočenje o djelotvornosti i poštenju mog brata Himesa. Bio je uz mene sve vrijeme, stavljao na kocku svoj dobar glas i s položajem na koji je bio stavljen bio je oruđe u širenju ovih gledišta više no deset drugih koji su se uključili u ovo djelo. Njegov život, kako u radu kao predavača tako i u načinu na koji je upravljao izdavačkim djelom, ima moje puno odobravanje."³⁰

Uspjeh milerizma koji je došao zahvaljujući spretnom promicanju Joshue Himesa izazvao je i otvoreno protivljenje. Sad su po prvi put crkve bile zatvorene za Millerovo propovijedanje. Tisak i neki pastori počeli su kampanju protivljenja. Jedan od pastora u Lynnu, saveznoj državi Massachusetts, rekao je da "je veliki grijeh za vjernike ići na ova Millerova predavanja kao u kazalište".³¹

Godine 1840. su se pojavila dva pamfleta; jedan od anonimnog rimokatolika bio je naslovljen "Millerism Overthrown, or a False Prophet Confounded". Njegov je ton vidljiv u ovom ulomku: "Način na koji postupa s predmetom koji obrađuje zaslužuje pokudu. Ne samo što izvrće značenje teksta, pravi nasilne i neprirodne konstrukcije, već po svemu sudeći obiluje neistinama, pokazujući osvetoljubiv i netrpeljiv duh, pa tako više postaje Sotonino dijete nego sljedbenik Isusa Krista našeg Gospodina."³² Pisac je optužio Millera za protukatoličku pristranost i priznao kako sumnja da "je William Miller anti-Krist".

Pojavilo se i drugo djelo koje je još više naštetilo Millerovom programu. Pisac je bio jedan baptistički pastor iz Providencea, savezne države Rhode Island, dr. John Dowling. Njegov je napad bio naslovljen "An Exposition of the Prophecy Supposed by William Miller to Predict the Second Coming of Christ in 1843". Dowling je osim toga napisao tekst u kojem je u sedam točaka pobio Millerovo tumačenje, u članku koji je Horace Greeley objavio u posebnom izdanju njujorškog lista *Tribune* od 2. ožujka 1843. Joshua Himes je ovako ocijenio djelotvornost Dowlingova teksta: "Ne oklijevam reći... da je gosp. D. svojom kritikom Millera više naštetio duhovnim interesima svijeta i zatvorio više očiju za svjetlo time što je prekinuo njihovo zanimanje, od svih koji su se dosad pojavili, bilo kao kršćani, univerzalisti ili nevjernici."³³

Jedna drugi kritičar vidio je u Millerovu propovijedanju i dobro i zlo. Dobro je bilo u tome što je potaknulo ljude na proučavanje njihovih Biblija, ali je zlo bilo u tome što je njihove nade u drugi dolazak usmjerilo na određeno vrijeme. Ako se on ne ostvari, smatrao je, "posljedica će biti još veće zlo".³⁴

Prema tome, kako je Millerovo djelo dobivalo zamah, pojavila se literatura protivljenja kojoj su se svojim spisima oduprli Miller i njegovi suradnici, posebno Josiah Litch koji je uz Himesa vjerojatno bio najdjelotvorniji Millerov zagovornik.

Iz drugog područja *Signs* je izvijestio da je mileritskom studentu Dartmouth Collega American Education Society uskratilo pomoć zbog njegovih gledišta, opisanih zajedno s pravima žena i pružanja pasivnog otpora kao "novovjeki radikalizam".³⁵

U međuvremenu je Miller i dalje putovao i propovijedao, šireći područje svog rada. Procijenio je da je tijekom razdoblja od dvanaest mjeseci do 1. listopada 1840. prešao 7300 kilometara, održao 627 predavanja i doveo obraćenju pet tisuća ljudi.³⁶

Početak 1840. Miller je propovijedao u Portlandu, saveznoj državi Maine, gdje su ga čuli Ellen Harmon i njezina obitelj i prihvatili njegova gledišta. Dvije i pol godine kasnije James White je čuo propovijedi Millera i Himesa. White je još ranije prihvatio izložena gledišta. Oboje mladih, James White i Ellen Harmon (White), kasnije su sudjelovali u osnivanju i njezi Crkve adventista sedmog dana.

S povećanim brojem onih koji su najavljivali Kristov dolazak osjetila se potreba za zajedničkim sastankom ili konferencijom koja bi pomogla uskladiti poglede onih koji su propovijedali vijest i dovela do potrebnog ujedinjenog napora. Između šesnaestorice potpisnika poziva na ovu prvu "generalnu konferenciju", koja se trebala održati u Chadron Street Chapel u Bostonu u kolovozu 1840., bio je i Joseph Bates koji će kasnije postati vodeća ličnost u osnivanju Crkve adventista sedmog dana. Cilj sastanka o drugom dolasku nije bio stvaranje nove organizacije vjernika ili napasti protivnike milerizma. Mjesto toga cilj je bio "iskreno i pošteno porazgovarati o cijelom predmetu... Time možemo mnogo postići za brzo, sveopće i snažno širenje 'Radosne vijesti o kraljevstvu' koje je blizu, da se brzo može pripremiti put Gospodinu bez obzira kad će On točno doći".³⁷

Posebni predmeti razgovora su bili: (1) drugi advent, (2) kronologija proroštva, (3) obnova Izraela, (4) povijest i doktrina milenija, (5) kraljevstvo nebesko i (6) sud.³⁸

Namjerni pokušaj da se pobudi zanimanje i uključi ljude iz različitih vjerskih zajednica očit je iz njihovog poziva: "Mi se slažemo i prihvaćamo objavljena vjerovanja (kreda) episkopalnih, nizozemskih reformiranih, prezbiterijanskih i metodističkih crkava, zajedno s kembridžskom platformom Kongregacijske crkve i luteranskih i rimokatoličkih crkava, koja tvrde da će Kristov drugi i jedini dolazak biti 'da sudi svijetu u posljednji dan'".³⁹

Konferencija kojoj je prisustvovalo više desetaka pastora i mnogi laici, ukupno do dvije stotine osoba, trajala je dva dana i postigla jedinstveni cilj, završavajući s obredom Gospodnje večere. U svom nastupnom govoru, predsjedavajući Henry Dana Ward naglasio je da vijest koju su odlučili objaviti nije nova već ima vrlo dugu povijest u crkvi.⁴⁰ Bolest je spriječila Millera da prisustvuje konferenciji, ali Himes je pročitao njegova izlaganja koja je namjeravao iznijeti, jedno o proročkoj kronologiji a drugo o sudu.

Deset tisuća primjeraka izvještaja sa sastanka na 175 stranica podijeljeno je na sve strane teološkim školama i propovjednicima te zainteresiranim laicima u zemlji i inozemstvu. Konferencija je prihvatila tekst koji je trebalo poslati; u njemu je iznesen stav skupine i potvrđena premilenijska gledišta. Konferencija se složila o sazivanju drugih konferencija; u sljedeće četiri godine održano je šesnaest takvih sastanaka uz brojne lokalne konferencije. Tako je 1840. godine među adventističkim vjernicima ovaj rad ujedinjen i ojačan unatoč različitim gledištima o nekim pojedinostima.

O duhu generalne konferencije *Sigris* je izvijestio: "S obzirom na nesazrele i neuspoređene gledišta o općem predmetu, nije od prvog do posljednjeg trenutka bilo nikakvog proturječja niti argumenta koji bi se protivio drugom argumentu, nije bilo ni najmanje pojave sukoba ili raspre po bilo kojem iznesenom predmetu. Mjesto toga vladao je najveći sklad, očito kršćansko jedinstvo i pozitivan osjećaj, uz duboko zanimanje koje se očitovalo na svim sastancima, kako na bogoslužjima tako i na predavanjima pa je u slučaju glasovanja svaki prijedlog bio podržan i jednoglasno prihvaćen."⁴¹

Niz generalnih konferencija održanih u različitim središtima, uključujući Low Hampton, Millerov grad, služilo je za koordinaciju ideja i formuliranje planova za napredak adventnog pokreta. Najdalekosežnija po posljedicama bila je konferencija održana u Bostonu, u svibnju 1842. "Bio je to jedan od najvažnijih skupova ikad održanih u povijesti adventnog pokreta".⁴² Joseph Bates je predsjedavao, a Joshua V. Himes, njegov prijatelj još od dana iz New Bedforda, služio je kao tajnik. Na ovom su sastanku neka od stajališta grupe bila oštrije definirana, a učenja o ovozemaljskom mileniju i vraćanju Židova u Palestinu odbačena. Na tom je sastanku gласovanjem dano odobrenje za tisak tristo proročkih karata koje su kasnije izradili Apollos Hale i Charles Fitch.

Drugi značajni korak učinjen na ovom zasjedanju bio je prihvaćanje ideje o održavanju sastanaka pod šatorima (camp meetings), što je bila ideja posuđena od metodista. U lipnju 1842. održan je u Americi prvi sastanak pod šatorima u Hatleyu, u kanadskoj pokrajini Quebec; u trima godinama od 1842. do 1844. održano je više od stotinu sastanaka pod šatorima u zemljopisnom području Millerovog glavnog djelovanja, uz one koji su održani u Engleskoj 1844. Prema procjeni u ovom trogodišnjem razdoblju ovim sastancima prisustvovalo je oko pola milijuna ljudi.⁴³

Na toj je Bostonskoj konferenciji prihvaćeno i trinaest rezolucija kojima je potvrđeno stajalište vjernika o neposrednom Kristovom povratku. Jedna od njih ukazivala je na njihovo opće slaganje da će vrhunac svemu na zemlji doći 1843. godine.

Tijekom 1842. godine organizirane su udruge drugog adventa "s ciljem međusobnog jačanja i tješnja ovim istinama, da se na svaki mogući praktičan način širi spoznaja o ovom predmetu i... promiče Božja slava".⁴⁴

Na jednoj ranije održanoj generalnoj konferenciji bilo je zaključeno osnivanje knjižnice o drugom dolasku u svakom gradu i selu. Iz tiska je sada izlazila pozamašna količina adventističke literature, od malih traktata do knjiga. Organizirane su dvorane za čitanje i proučavanje; početak je bila jedna u Bostonu u Himesovom uredu. Druga adventna knjižnica, u kojoj je bilo proročkih karata, letaka i crkvenih pjesmarica, uvelike je pridonijela širenju mileritske vijesti.

U studenom 1842. *The Midnight Cry* objavio je da smatra svojoj vjerskom dužnosti dnevno plaćati tiskare i papir kako Krist ne bi došao i ustanovio da su im izdavači "uskrtili" plaću.⁴⁵

Metode distribucije adventnih spisa uključivale su slanje izdanja brodovima koji su odlazili u udaljene luke; adventisti su svjetionike duž obale opskrbljivali s tiskanim vijestima o Kristovom neposrednom povratku. Osim što su teološka središta u Americi, kao što su Andover i Newton, opskrbili s izvještajima o prvoj adventističkoj generalnoj konferenciji, primjerci su poslani i misijama u Indiji, Burmi, Sijamu, Perziji, Jeruzalemu i otočju Sandwich.⁴⁶

Himes, promicatelj čiji je plodan um razvio mnoštvo ideja, bio je odgovoran za ideju "male naljepnice". Ovom se naljepnicom zatvaralo pisma, s tim što je na svakoj bio prikladan biblijski tekst ili misao koja se odnosila na drugi dolazak.⁴⁷ Dodatna poštarina ograničila je njenu uporabu.

Tako su različiti planovi podržali djelo propovjednika – samog Millera i rastući broj pomoćnika – u njihovoj zadaći. Godine 1842. nabavljen je veliki šator za održavanje mileritskih sastanaka. Ovaj je šator upotrijebljen i prigodom sastanaka pod šatorima i bio je u to vrijeme najveći u zemlji. Veliki je šator privlačio zanimanje i dobio mnogo publiciteta kad bi se otpremao iz mjesta u mjesto. Kapacitet mu je bio oko šest tisuća sjedaćih mjesta. Budući da su različite crkve zatvorile vrata mileritskim propovjednicima, a nije bilo dovoljno velikih dvorana za takvo mnoštvo, šator je postao izuzetno vrijedan pomoćnik u adventističkim evangelizacijama.

Veliki šator za mileritske sastanke nije se trebao podizati u Bostonu (a s vremenom ni u drugim velikim gradovima), gdje je podignuta velika mileritska crkva i posvećena u svibnju 1843. Službi posvećenja prisustvovalo je tri i pol tisuće ljudi. Ova je građevina izazvala veliku pozornost u Bostonu, posebno uz izvještaje koji su uglavnom pokušavali diskreditirati milerite zbog izdaje svojih vjerovanja uvođenjem elementa trajnosti u gradnju takve zgrade.⁴⁸

Bilo bi zabluda tvrditi da je postojalo potpuno slaganje po svim elementima učenja Williama Millera među njegovim suradnicima i sljedbenicima. Određeni broj, čak i vođa, izbjegavao je postaviti određeni datum za Kristov povratak na ovu zemlju. Poznati mileriti kao što su bili Henry Dana Ward, N. N. Whiting i Henry Jones bili su među onima koji su se protivili određivanju datuma. Sam Miller nije prihvatio fiksirani datum do samo dva tjedna pred 22. listopada 1844. Unatoč razlika u gledištima, različite konferencije i programi, promicani uglavnom od strane Himesa, nastojali su ujediniti vjernike i učvrstiti njihovu odlučnost kako se primicalo sudbonosno vrijeme drugog adventa.

Kad je započela proročka 1843. godina, Miller je bio uvjeren da će doći do kraja svega što je zemaljsko. Prvog siječnja 1843. uputio je poruku svojim sljedbenicima: "Ove godine – blagoslovljena bila – zarobljeni će se otpustiti, tamnička će se vrata otvoriti, smrt više neće vladati nama, a život, vječni život, bit će naša vječna nagrada."⁴⁹

U sažetku svojih gledišta Miller je naveo šesnaest pojedinačnih točaka od kojih je svaku započeo s "Vjerujem". Zaključio je ovaj niz riječima koje su, najbliže onome što je ikad rekao do listopada 1844. godine, odredile datum Kristova dolaska: "Potpuno sam osvjedočen da će negdje između 21. ožujka 1843. i 21. ožujka 1844. godine, prema židovskom računanju vremena, Krist doći i povesti sve svete sa sobom; i tada će svakome dati prema njegovu djelu."⁵⁰

Niz prirodnih pojava 1843. dalo je vjerodostojnost proročanstvu milerita da je kraj blizu. Krajem veljače jedan nenajavljeni blještavi komet pojavio se na nebu i bio vidljiv svake večeri tijekom više od pola mjeseca. Bio je to najsvjetliji komet u čitavom stoljeću. Mileriti su ovom prizoru pristupili s oprezom. Međutim, tumačili su izvještaje o snažnim olujama, potresima i sličnim pokazateljima kao što su povećanje znanja i nepoštivanja potpisanih međunarodnih sporazuma, kao znakove kraja svijeta.

Zbog neobičnih prirodnih pojava onog vremena i iz drugih razloga, 1843. došlo je do vrhunca vjerskog buđenja u evangeličkim crkvama. Miller je od ožujka do rujna bio onesposobljen bolešću. (Pisao je: "Moje je zdravlje na lutriji... Sada imam *samo* dvadeset i dva čira, od veličine groždane bobice do oraha na ramenima, bokovima, leđima i rukama."⁵¹ Millerov kolega L. D. Fleming preporučio mu je kao lijek "jednu funtu sačme... /kuhanu/ u quartu mlijeka dok ne dobije jednu pintu"², da pomalo uzima nekoliko puta dnevno⁵².) No upozorenje se i dalje širilo tijekom godine sve do prvog dijela 1844. Novoposvećeni mileritski molitveni dom u Bostonu kao i veliki šator i druga mjesta okupljanja bila su ispunjena ozbiljnim slušateljima.

U ljeto 1843. čak se i Jug, koji se inače odupirao mileritskim govornicima, počeo zagrijavati za adventnu vijest. Jednog su mileritskog propovjednika blagonaklono saslušali u Norfolku u Virginiji, prijestolnici savezne države. Drugi su doživjeli sličan uspjeh u saveznm državama obje Caroline i Delaware. Na Sjeveru su posebni naporu uloženi da adventna vijest dopre do crnaca, posebno u središtima kao što su bila Boston i Philadelphia.

2 * Jedna funta = 0,45 kg, jedan quart = 1,1 litre i jedan pint = 0,47 litre.

U ljeto 1843. *Signs* je primao samo tromjesečnu pretplatu jer, kako su objasnili, vrijeme neće dugo potrajati. Adventistički propovjednici su obradili čitavo područje Nove Engleske, New Yorka i dalje. Zahtjevi za literaturom dolazili su iz svih krajeva s Juga i iz Engleske.

Robert Winter, inače Englez, otvorio je 1843. tiskaru u Londonu i tvrdio da je tiskao petnaest tisuća primjeraka mileritske literature. U ljeto se u Engleskoj pojavilo jedno britansko izdanje *The Midnight Cry* i prema procjeni između dvije do tri tisuće ljudi postali su vjernici dok se pokret nalazio na vrhuncu razvoja između 1842. i 1845. No "veliko razočaranja" doživjeli su godinu dana nakon onoga u Americi, 10. listopada 1845.

"Međutim, u Britaniji su bili mnogo manja skloni koncentrirati se na određeni datum nego u Americi. Pokret (ako ga se takvim može nazvati) je stoga bio... raznolikiji i zbog toga teži za praćenje. Bila je to delta s mnogo najčešće plitkih kanala, nekih širokih, nekih uskih, ali su svi na kraju završili u pijesku, bilo kao neadventistički ekstremizam... ili jednostavno kao posljedica čistog razočaranja."⁵³

Uz to su adventistički traktati tiskani na francuskom i njemačkom jeziku, a adventističke knjižarske agencije djelovale u u velikim američkim gradovima, od Bostona i Montreala do St. Louisa i Louisillea. Jedan od onih koji su sudjelovali u pokretu prisjeća se kasnije da je 1843. godina bila značajno razdoblje i da je zrak bio ispunjen zvukom "Evo, ide na oblacima."⁵⁴

Prošireno zanimanje i prihvaćanje adventne vijesti od strane mnogih u to vrijeme nije teško razumjeti. Uz klimu onog vremena išla je činjenica da je mileritska vijest u osnovi bila ortodoksno učenje. "Najuočljivija značajka adventnog pokreta bila je činjenica njezine velike bliskosti ortodoksnom učenju. Svaka crkva može imati koristi od slušanja ove vijesti, odlučila ili ne odlučila da slijedi slovo doktrine. Naime svi su očekivali neki skori veliki događaj, bilo dolaska ili milenija, i svi se trebaju pripremiti. Svaka protestantska sekta u području [zapadni dio države New York], osim možda episkopalna i prezbiterijanska, doživjela je novo 1843. buđenje revnosti i obraćenja."⁵⁵

No unatoč svemu tome mileriti su se 1843. morali suočiti ne samo s proširenom apatijom i ravnodušnosti već i s ogorčenim protivljenjem. Mnogi od "učenih teologa" većinskih crkava i teoloških škola koje je Miller stalno podvrgavao oštroj kritici, oborili su se na mnoge njegove poglede. Neki od njih objavili su napise i držali predavanja ukazujući na ono što su prema njihovom mišljenju bile zablude Millera i njegovih sljedbenika.

Od onih koje su se pridružile napadu na milerizam, jedne bostonske metodističke novine, *Olive Branch*, bile su možda najoštrije u svojim napadima. Ironija je što je nevjernički bostonski *Investigator* prema milerizmu pokazao istinsku "kršćansku" ljubav.⁵⁶

Osim što su ih iz nekih krugova ismijavali i rugali im se, milerite su i stvarno progonili. To je razumljivo u vrijeme kad je vjerska netrpeljivost bila u usponu, što je vidljivo iz protu-katoličkih nereda do kojih je došlo u isto vrijeme. U jednom su mjestu visoko poštovanog poslovnog čovjeka, kojeg su njegovi radnici poznavali kao iskrenog i pobožnog kršćanina, napali "zbog njegove vjere u drugi advent, objesili kao lutku, pisali o njemu rugalice u javnom tisku i na ulici ga izviždali... Također je rulja više nego jednom prisilila adventne propovjednike da pobjegnu ili trpe uvrede i napade jajima zbog naravi vijesti koju su propovijedali."⁵⁷

Protivljenje je sve više raslo, posebno nakon što su neke adventističke vođe poistovjetile crkve s Babilonom i povikali: "Izidite iz nje, narode moj" pa je ogorčenje naraslo do krajnosti. U ljeto 1843. mileriti su počeli rukopolagati svoje pastore.⁵⁸

Miller i drugi odgovorni vođe odlučno su se protivili primjeni izraza Babilon na katoličke i protestantske crkve. Charles Fitch je bio začetnik ove ideje koju su mnogi prihvatili i koja je nalazila sve više pristalica nakon što su mileriti izbačeni iz mnogih crkava. Neke su crkve zatvorile vrata adventističkim propovjednicima. Još je 1839. jedna kongregacijska crkva zatvorila vrata Milleru u Westfordu, u saveznoj državi Massachusetts, a 1842. je jednom metodističkom propovjedniku koji je prigrlio milerizam bilo zabranjeno da propovijeda u metodističkoj crkvi u Oxfordu, saveznoj državi Connecticut.⁵⁹

Metodistička episkopalna konferencija održana 1843. u Bathu, u saveznoj državi Maine, prihvatila je rezoluciju u kojoj je rečeno "da su neobičnosti teorije vezane uz drugi Kristov dolazak i kraj svijeta, a dominiraju milerizmom, zajedno sa svim svojim modifikacijama, suprotne mjerilima ove crkve, i mi smo prisiljeni smatrati ih zabludama i stranim učenjima koje smo obvezni zabraniti i protjerati."⁶⁰

U jednoj je njihovoj rezoluciji rečeno da "premda cijenimo pobude onih među nama koji su se uključili u širenje ovih neobičnih ideja, ne možemo a ne smatrati njihov put u tom pogledu nepomirljivo protuslovnim njihovim crkvenim obvezama, pošto ima neposrednu i svakako konačnu, katastrofalnu tendenciju."⁶¹

U svom javnom propovijedanju Miller je na svoje slušatelje uvijek ostavljao dubok dojam iskrenosti. Geste su mu bile spontane i izražajne, a u svojim bi izlaganjima upotrijebio predmetni ili logički redosljed svojih točaka, s tim što bi predmet obično podjelio na tri glavna dijela. Pri izlaganju služio se tečnim, razgovornim stilom, uz dovoljno modulacija da zadrži pozornost slušatelja. U svom se izlaganju čuao vokalne pirotehlike pa nije bio bombastičan. Premda je u svom propovijedanju pokazivao snagu, Miller "nije bio veliki govornik, ni veliki logičar ni veliki propovjednik u opće prihvaćenom smislu ovih izraza."⁶² Dok je u svom izlaganju većinom bio blag i umjeren, Miller bi povremeno znao biti posebno uvjerljiv pa i dramatičan. Kad je govorio na tekst: "Vi ćete vladati zemljom", objavio je: "Ali ti, o nepokajani čovče ili ženo, gdje ćeš biti tada? Kad će nebom odjeknuti moćna pjesma, a udaljena područja uzvratiti odjekom, gdje ćeš, reci mi, gdje ćeš biti tada? *U paklu!* O razmisli! *U paklu!* – užasne li riječi! Promisli još jednom! *U paklu!* dižeš pogled, mučiš se. Stani, grešniče, razmisli! *U paklu!* u kojem će biti plač i jauk i škrgutanje zubima. Stani, grešniče, stani! Razmisli o svome kraju. *U paklu!*"⁶³

S vremena na vrijeme Miller bi izrekao neki komentar koji bi proširio svoje gledište da mu je draža jedna jedina ponizna molitva od sveg hebrejskog, grčkog i latinskog na svijetu. "Teologija koju uče u našim školama uvijek se temelji na nekom sektaškom vjerovanju. Ona može uzeti prazan um i u njega utisnuti ova mišljenja, ali će na kraju uvijek završiti vjerskom zaslijepljenošću. Slobodan um se nikad neće zadovoljiti pogledima drugih. Kad bih bio nastavnik mladih na teologiji, prvo bih se upoznao s njihovom sposobnosti i umom. A ako bi oni bili u redu, postarao bih se da samo proučavaju Bibliju pa bi ih poslao da slobodni idu činiti dobro svijetu. Ali ako ne bi imali razuma, obilježio bi ih tuđim umom, napisao na njihovom čelu riječ zadržtost i poslao ih da idu kao robovi."⁶⁴

Kako je vrijeme prolazilo, neprestani napadi njegovih kritičara naveli su ga da se s određenom žestinom okomi na njih. "Sit sam ovog stalnog cijedenja riječi. Naši učeni kritičari su u vodama istine gori od jata morskih pasa u sjevernim ribolovnim područjima; oni su u našem svijetu stvorili više nevjernika nego čitava postojeća poganska mitologija. Koju riječ u otkrivenju ove proždr-

ljive harpije u ljudskom obliku nisu okrenuli, izokrenuli, izmučili, izvrnuli, uništili i upropastili, dok narod nije postao toliko zbunjen da više ne zna što vjerovati?”⁶⁵

Miller je beskompromisno nastupao prema univerzalistima, vrlo djelotvornom skupinom, uglavnom zanemarenom od povjesničara. Jedan od univerzalista, O. A. Skinner, izdao je traktat s naslovom “Miller’s Theory Utterly Exploded”. Kad ga je jedan od univerzalista pozvao na debatu, Miller je rekao: “Neću raspravljati s njima... Mihael se nije htio preti s đavлом.”⁶⁶Jedan od suvremenika opisao je univerzaliste kao nereligiozne, kršitelje tjednog blagdana, pijanice i mrzitelje evangeličke religije.⁶⁷

Kad je prošao 21. ožujka 1844 (i 18. travanj 1844. koji su neki prihvatili prema židovskom kairatskom računanju), kraj židovske godine tijekom koje je vjerovao da će doći kraj svijetu, Miller je ponovio svoju vjeru u neposredni dolazak velikog dana. Pišući Himesu, rekao je: “Još uvijek iščekujem dragog Spasitelja, Sina Božjeg s neba, i ispunjenje obećanja što ga je dao našim ocima i potvrdio među njima... Vrijeme koje sam izračunao sada se ispunilo i ja očekujem svakog trenutka da vidim kako Spasitelj silazi s neba. Sada nemam što očekivati osim ove slavne nade.”⁶⁸

No kod velikog broja Millerovih sljedbenika, činjenica da je proljeće 1844. prošlo a Krist se nije pojavio, izazvala je “značajno opadanje oduševljenja”.

Upravo prije no što će kucnuti čas određen za Kristov povratak, Miller i Himes su s velikim uspjehom vodili sastanke u glavnom gradu nacije. O njima Miller kaže: “Stalno nas traže časopise, knjige i traktate s informacijama o ovom predmetu, koje brat Himes badava dijeli na tisuće. Časopise i predavanja traže iz ovog kraja i iz ‘stare Virginije’, ali ni stoti dio njihovih molbi ne možemo uzeti u obzir. Nikad me nisu satima slušali s tako dubokim osjećajem i snažnim zanimanjem.”⁶⁹

U tijeku ovih predavanja na američkom ratnom brodu *Princeton* na rijeci Potomak eksplodirao je top: pritom su smrtno stradali državni tajnik, ministar mornarice i nekolicina drugih. Predsjednik Tyler je bio na palubi tog broda ali nije bio povrijeđen. Milleriti i drugi su u toj nesreći vidjeli Božji glas opomene; nakon toga više je kongresmena kao i drugih poznatih vođa došlo slušati predavanja. *The Midnight Cry* je prokomentirao: “Užasna nesreća na palubi... *Princeton*a pozvala je sve da najozbiljnije razmisle o pripremi za susret s Bogom. Ovaj događaj nam je mnogo pomogao u radu. Nadajmo se da će biti sredstvo za pripremu mnogih za zvuk ‘posljednje trube.’”⁷⁰

Kad je travanj 1844. prošao, a njihove se nade nisu ispunile, kod adventnih vjernika došlo je do prvog velikog razočaranja. Reagirana su se razlikovala, ali je bilo još uvijek mnogo onih koji su ovo razdoblje nazvali “vremenom odgađanja”. Utjehu su našli u ovom proročanstvu proroka Habakuka: “Jer ovo je viđenje samo za svoje vrijeme: ispunjenju teži, ne vara; ako stiže polako, čekaj, jer odista će doći i neće zakasniti!”

Godina 1844. je u mnogo čemu bila neobična. U politici je to bila godina grozničave predsjedničke kampanje. Predizbornu kampanju pratili su vatreni govori, parade s bakljama i raspaljivačke političke pjesme kojima su se nadmetali zagovornici Claya, stranke Whig, i Polka, Demokratske stranke. Politička zbivanja su zajedno s mnogim drugima privlačila pažnju naroda, uz upozorenja da se prije kraja godine može očekivati Kristov dolazak.

U proljeće 1844. je telegrafom iz Washingtona u Baltimore krenula prva slavna vijest: “Što učini Bog!” Dva dana kasnije uzvraćeno je svijetovnijom vijesti iz Baltimorea gdje je zasjedala konvencija Demokrata: “Polk imenovan kandidatom za predsjednika.” Te iste godine je Karl Marx sreo Friedricha Engelsa u Parizu; iz njihovog prijateljstva i suradnje nedugo zatim izići će *Komu-*

nistički manifest, temeljna biblija međunarodnog komunizma. Tijekom te godine u Carthagi, u saveznoj državi Illinois, rulja je umorila Josepha Smitha, vođu mormona, i njegova brata Hyrama. Jačale su strasti što ih je probudio nativistički pokret,^{3*} a bilo je ozbiljnih i tragičnih protukatoličkih nereda u Philadelphiji.

U ljeto 1844. godine, kad mileriti nisu mogli shvatiti zašto se njihova pretkazanja nisu ispunila, na jednom sastanku pod šatorima, održanom od 12. do 17. kolovoza u Exeteru, u saveznoj državi New Hampshire, izneseno je novo tumačenje. Okupili su se mnogi vjernici u advent, nadajući se i očekujući novo svjetlo. Trećeg dana sastanka, dok je Joseph Bates govorio i bez uspjeha pokušavao biti uvjerljiv ponavljanjem neki klišeja koji su upotrebljavani više godina, jedna žena među slušateljima ga je prekinula i rekla da "Gospodin ovdje ima slugu koji u pravo vrijeme imaju hranu za Njegovu služinčad". Ova je žena bila sestra starješine Samuela S. Snowa koji je upravo stigao na konju. Bates je ljubazno pozvao Snowa na podij da iznese svoju vijest. Suština "novog svjetla" koje je Snow prikazao bilo je da je ispravan datum Kristova povratka bio 22. listopada 1844. Svoje izlaganje nastavio je sljedeći dan i to s velikim osvjedočenjem. Prisutni, uključujući i Batesa, napustili su sastanak svjedočeći da su granitni bregovi New Hampshirea sad odjekivali viješću: "Zaručnik dolazi! Izidite mu u susret!"

William Miller i Joshua Himes su u to vrijeme propovijedali na srednjem zapadu i nisu odmah prihvatili ovaj datum. Kasnije je to bio jedini datum kojeg je Miller ikad podržavao kao jedini određeni dan kad će se Krist pojaviti.

Veliki šator kupljen 1842. opet su izvukli i predavači i laici koji su vjerovali u ovo novo vrijeme počeli su narodu objavljivati ovo novo upozorenje. U Cincinnatiju je veliki šator svake večeri bio prepun slušatelja. U Louisvillu je bilo prisutno golemo mnoštvo, a uzbuđenje veliko. Mnogi su se spuštali na koljena u kajanju i molitvi. U Albanyju, u saveznoj državi New York, došlo je do dojmljivog buđenja.

Nekako u to vrijeme, unatoč mnogim protestima protiv sektaštva, Miller i Himes su se udružili s Fitchom, Litchom, Marshom i drugima u pozivanju milerita da izađu iz crkava. To je bio pokret koji je otpočeo sredinom 1843. Protivljenje pokretu drugog adventa koji se sve više širio, ubrzano je jačalo kad je prošlo proljeće 1844. i Millerova proročanstva se "pokazala lažnima".⁷¹ "Ljeti 1844. milerizam je na religijskom obzoru stajao jasno definiran i više-manje bio odvojeni pokret, s pastorima, adventnim udrugama i molitvenim domovima."⁷²

Ne postoje točne brojke o onima koji su prihvatili Millerova učenja. Procjene sežu do milijuna, ali pažljive i konzervativne procjene tvrde da se od dvadeset milijuna stanovnika u dvadeset i šest saveznih država, koje su u to vrijeme činile Sjedinjene Američke Države, nešto više od pedeset tisuća moglo nazvati mileritima. Sam Miller je o tome rekao: "U gotovo tisuću mjesta pojavile su se adventne zajednice koje, koliko ja mogu procijeniti, broje oko pedeset tisuća vjernika."⁷³ Relativna snaga pokreta u nekim područjima velikih gradova može se dobiti iz sljedeće procjene: Philadelphia 3000, Cincinnati 1000, St. Louis 250, Akron 150, Rochester 600, Oswego 90.⁷⁴ Mnoge druge tisuće išle su na sigurnu kartu time što su riječima prihvaćali Milerovo učenje. Miller je procijenio da je u Sjedinjenim Državama i u Kanadi oko dvije stotine pastora prihvatilo njegova gledišta i da je u jednom trenutku oko pet stotina njih održavalo mileritska predavanja.⁷⁵

3 * Nativizam je društveno-političko usmjerenje koje favorizira interese stanovnika rođenih u zemlji, a ne useljenika.

Većina obraćenika na milerizam potjecala je iz metodističkih, baptističkih crkava te Christian Church. Relativno malo je bilo unitarijanaca, prezbiterijanaca i episkopalijanaca. S obzirom na svoju veličinu, Christian church je dala najveći dio obraćenika na milerizam. Everett Dick je u jednoj doktorskoj disertaciji izvršio procjenu na osnovi povezanosti s crkvom 174 mileritskih predavača. To pokazuje da su 44 posto bili metodisti, 27 posto baptisti, 9 posto kongregacionalisti, 8 posto iz Christian Church i 7 posto prezbiterijanci.⁷⁶

Ekonomski gledano mileriti su uglavnom bili farmeri, mali trgovci i radnici. "Intelektualci" su u velikoj mjeri ignorirali pokret ili govorili o šteti koju će, smatrali su, postavljanje datuma neminovno nanijeti religiji uopće. William Ellery Channing iznio je neposredno pred svoju smrt 1842. tumačenje koje se temeljito razlikovalo od vrlo doslovnog kojeg su mileriti primjenjivali na biblijska proročanstva.

Pronosile su se priče o velikom fanatizmu u zemlji, o ljudima koji su poludjeli od napetosti i onima koji su oblačili bijele haljine uzašašća ili se ponašali bezumno. Nikad nije iznesen dokaz koji bi potvrdio priče o poludjelima i haljinama za uzašašće. Jedan koji je proživio događaje 1844. pisao je dosta kasnije: "Nekako se u to vrijeme počeo javljati fanatizam... Neki su pokazivali slijepu i zadržanu revnost osuđujući sve koji nisu htjeli odobriti njihov put. Njihove fanatične zamisli i postupci nisu naišli na odobravanje većine adventista... William Miller nije imao suosjećanja za utjecaje koji su vodili fanatizmu."⁷⁷

Vraćajući se na ovo razdoblje, James White je rekao: "Kad su bili ostavljeni bez određenog vremena, tijekom ljeta 1844., počela su se javljati gledišta navodno vođena Duhom, i u određenoj mjeri unijela fanatizam, podjelu i požar koji se naglo širio, s katastrofalnim posljedicama... Ovom prigodom svečano protestiram protiv pretvaranja veličanstvenog drugog adventa u mješavinu svega što je na bilo koji način bilo povezano s velikim adventnim pokretom, s istinom i zabludom, s mudrošću s neba i duhom i djelom fanatizma, pa to prikazati narodu kao da je sve Sotonino djelo ili sve Kristovo djelo."⁷⁸

Oni koji su istinski i iskreno vjerovali u vjerodostojnost 22. listopada činili su u to vrijeme sve da se pripreme za susret s Kristom. Neki farmeri koji su u proljeće zasijali njeve pokazali su svoju vjeru tako što ih nisu požnjeli. Neki su trgovci na malo odredili dan kad će podijeliti sve što imaju u skladištu bilo kome tko će doći. Dva glavna adventna časopisa, *The Advent Herald* i *The Midnight Cry*, objavili su svoja posljednja izdanja. *The Midnight Cry* je u uvodnik stavio Pavlove riječi: "Uostalom, braćo, veselite se, usavršavajte se, opominjte se, budite složni i živite u miru, pa će Bog ljubavi i mira biti s vama!" *The Advent Herald* od 16. listopada 1844. objavio je Himesovu poruku: "Budući da je datum ovog broja *Heralda* naš posljednji dan izdavanja prije desetog dana sedmog mjeseca, ne planiramo izdati časopis u tjednu koji slijedi... Osjećamo kako smo pozvani ma da zastanemo s našim poslovima i čekamo rezultate."

Nisu svi ljudi u zemlji bili ozbiljno zaokupljeni prorečenim krajem svijeta. Jedan poslovni čovjek onog vremena, Philip Hone, koji je vodio dnevnik tijekom tog razdoblja, u svojim zapisima 9., 14. i 29 listopada 1844. ne spominje adventiste koji čekaju. Mjesto toga je zapisao: "Približavanje predsjedničkih izbora privlači svu pozornost i zaokuplja misli svih naših građana." Memoari ostarjelog John Quincy Adamsa pokazuju da je 22. listopada, u političkom govoru koji je održao, obratio pažnju na jednu malu ideju, a ne na očekivanja milerita. Novine *Patriot and State Gazette* u New Hampshireu su naslovnu stranicu 22. listopada posvetile okružnom poljoprivred-

nom društvu Merrimack, planovima za reviziju državnog ustava i nekolicini predmeta vezanih uz kampanju protiv ropstva, ali ni jednu jedinu riječ očekivanjima milerita.

Većina je novina onog vremena pokazala samo umjereno zanimanje za aktivnosti adventista kako se taj sudbonosni dan približavao. U rujnu 1844. *Patriot and State Gazette* u New Hampshireu komentirao je tonom koji je bio tipičan za druge novine koje su uopće i objavile neki komentar: "Otac Miller, nimalo obeshrabren neuništenjem Zemlje 23. ožujka, još uvijek ustraje 'do kraja'... Uporno tvrdi da je kraj blizu, premda mudro zaključuje da ne može reći koji će to biti dan."

Kako se dan približavao, pobožni su čekaoci nastojali izgladiti svaki nespornost i učiniti posljednja priznanja svojih grijeha. Vraćali su ukradeni novac i nadoknađivali za nepoštena djela. Državni službenici su dobivali novac od ljudi koji su prije kraja vremena željeli oteretiti svoju savjest.

Tog sudbonosnog dana, 22. listopada, protestantska Episkopalna crkva završila je bez slaganja s adventističkim čekaocima svoje godišnje zasjedanje u Philadelphiji, na kojem je bila zaokupljena predmetima kao što je misionarska stanica u Turskoj i jedna biskupija u Kini, ali ne i s drugim Kristovim dolaskom. U nedjelju, 20. listopada, u centralnoj prezbiterijanskoj crkvi u Philadelphiji časni gosp. Rood pripremio je propovijed na osnovi Kristovih riječi: "Što se tiče onog dana i časa, o tome nitko ništa ne zna; ni anđeli nebeski, ni Sin, već jedino Otac." Zatim je svečano zaključio da je svako neostvareno proročanstvo o vremenu kraja svijeta stvorilo više rugača i nevjernika i religiji nanijelo više štete nego dobra.

Tijekom dana koji su prethodili 22. listopada, deseci mileritskih propovjednika vratili su se svojim domovima da čekaju. Složili su veliki šator, a tiskarski strojevi su prestali tiskati adventnu literaturu. "Vrijeme neposredno pred 22. listopada bilo je vrijeme smirenog uma i ugodnog iščekivanja onih koji su sa zanimanje čekali ovaj trenutak. Postojala je bliskost s Bogom i slatka zajednica s Njim, koje će se svi koji su je iskusili uvijek sa zadovoljstvom sjećati."⁷⁹

Adventisti su smirenim pouzdanjem i radošću pozdravili ono što su smatrali posljednjim izlaskom sunca na Zemlji. Pripremali su se da se tijekom dana okupe u svojim molitvenim domovima, ili, tamo gdje ih nije bilo, u domovima vjernika da bi svečani događaj mogli dočekati zajedno s drugim vjernicima. Izvještaji o odlascima u crkvena dvorišta da čekaju pored grobova svojih voljenih ili na vrhove brežuljaka da budu bliže nebu, uglavnom su izmislili oni koji su im se htjeli narugati. Zapisi pokazuju da su se zapravo sastali u svojim crkvama i domovima drugih adventista.

Adventni vjernici su dočekali ponoć koja je došla i prošla. Čekali su tijekom dugih sati koji su se odužili do jutra, a njihovo razočaranje je postalo opipljivo. Hiram Edson, jedan od vođa milerita, pisao je o tome času: "Naše najveće nade i očekivanja su propala i nas je obuzeo takav duh plača kakav nikad ranije nisam doživio. Čini se da se to ne bi moglo usporediti s gubitkom svih zemaljskih prijatelja. Plakali smo, i plakali, sve do zore."⁸⁰

Dvadeset i drugog listopada William Miller je bio u svom domu u Low Hamptonu, saveznoj državi New York, kamo je otišao da otpočine od dovršetka rada u naviještanju Kristovog neposrednog dolaska. U njegov je dom došao Himes da sa svojim starim prijateljem i suradnikom provede dan. Taj dan je nesumnjivo obojici donio dublje razočaranje nego ikome drugome jer su bili tako tijesno vezani sa svim fazama pokreta.

Međutim, premda zbunjen i razočaran prolaskom 22. listopada, Miller nije bio spreman odreći se svoje vjere. Pisao je: "Jedno znam, nisam propovijedao ništa osim ono što sam vjerovao i Bog je bio sa mnom; Njegova se snaga očitovala u ovom djelu i mnogo je dobra proizašlo."⁸¹

U proljeće koje je slijedilo nakon razočaranja, Miller je pisao iz Low Hamptona, prihvaćajući poziv jednog nametljivog dopisnika da govori u Albanyju: "Molim vas ne očekujte ništa veliko od starog Oca Millera; on je star i slomljen, zaboravan i mislim da je izgubio svu svoju energiju. Mislio sam da je moj posao dovršen, ali vaše stalno dosađivanje me je nagnalo da popustim."⁸²

Miller je nakon razočaranja ostao na svojoj farmi. Nastavio je proučavati, ali je poslije tri godine počeo gubiti vid. Umro je u prosincu 1849. Njegovo objavljeno svjedočanstvo, što ga je napisao tijekom tih posljednjih godina svog života, potvrdilo je njegovu vjeru u vjerodostojnost onoga što je doživio i njegovu neprekidnu vjeru da je Kristov drugi dolazak bio na pragu.

Himes je doživio duboku starost. Bio je do 1875. povezan s adventistima prvog dana, ali je kasniji dio svog života proveo kao župnik episkopalne crkve u Dakotama. Međutim do kraja svog života branio je mileritski pokret od onih koji bi ga ismijavali ili potcjenjivali.

Kapetan Joseph Bates iz Fairhavena u saveznoj državi Massachusetts, koji je sav svoj poveći imetak što ga je zaradio kao pomorac dao za mileritski pokret, i koji je sam bez ustezanja djelovao kao mileritski propovjednik, bio je duboko zbunjen razočaranjem. Godinama kasnije ispričao je jednom prijatelju kako je sljedeće jutro, kad je izašao na ulicu da u trgovini kupi namirnice, poželio da ga proguta zemlja kad su ga djeca i drugi ismijavali što nije uspio, kao što je rekao, 22. listopada otići na nebo.

S vrhunca iščekivanja mileriti su bili bačeni u najdublje razočaranje. Bilo je ozbiljnih problema za one koji su razdali sve što su imali. Budući da su napustili svoje trgovine, ostavili urod na poljima, bili su zbunjeni i mnogi su se našli u oskudici. Postavljena je organizacija koja se brinula za potrebe takvih. U nekim mjestima suci su imenovali ostavinske službenike da brinu o zanemarenom urodu i imetku. Razočarana grupa sada je morala priznati pred svijetom da im je nada bila pogrešna; morali su prikupiti konce života kako su najbolje mogli.

Mnogi su obnovili svoje članstvo u metodističkim, baptističkim i drugim protestantskim crkvama. Jedna se skupina pridružila šejkerima,^{4*} koji su imali svoju teoriju o drugom Kristovom dolasku. Neki su postali ateisti. Poveći broj koji se nije pridružio nijednog vjerskoj organizaciji nastavio je neovisno proučavati; tako su nastale skupine s različitim pogledima na niz doktrinar-nih predmeta. Pošto su debate o vjerskim predmetima obično postale vrlo žučne, podjela je rasla.

Šest mjeseci nakon razočaranja jedan broj adventista, među njima Miller, Himes i mnoge druge vođe, ali bez Batesa, Jamesa Whitea i drugih koji će postati vođe skupine adventista sedmog dana, sastali su se u Albanyju, u saveznoj državi New York, da odrede smjer za budućnost. Izdali su sljedeću rezoluciju: "Odlučili smo... da nemamo zajednice s novim testovima o uvjetima spasenja... Da nemamo zajednice s židovskim bajkama i ljudskim zapovijedima koje odvrćaju od istine, niti s jednom od određenih karakteristika suvremenog judaizma. I da čin mješovitog pranja nogu i pozdravljanja poljupcem, kako to pri vjerskim obredima prakticiraju neki nazovi adventisti, sjedenje na podu kao čin dragovoljne poniznosti, brijanje glave kao znak skromnosti i postupci slični djeci u razumijevanju, ne samo što su nebiblijski, već potkopavaju – ako se u njima

4 * Shakers, član milenijske vjerske sekte koja je nastala 1747. u Engleskoj., a u 18. stoljeću prenesena u Sjedinjene Države. Nastojali su živjeti produktivno radeći u zajednici i voditi život savršenstva. Poštovali su celibat.

ustraje – čistoću i moralnost.”⁸³ Konferencija je također naglasila trajnost mogućnosti za spasenje i time odbacila ideju “zatvorenih vrata”.

Konferencija u Albanyju je bila sredstvo kojim je nekoliko sljedećih godina uspjele održati na okupu preostale adventiste poslije razočaranja. To je bio posljednji napor da se pokret organizira kao ujedinjeno tijelo, uključujući sve koji su bili dio mileritskog pokreta.

Proces razdvajanja među adventistima nastavljen je tijekom sljedećih deset ili petnaest godina nakon razočaranja. Tijekom tog razdoblja pojavilo se najmanje šest skupina adventista kao odvojenih tijela. To su bile skupine evangeličkih adventista, Adventne kršćanske crkve, subotarskih adventista, Crkve Božje (adventističke), Unije život i advent te Crkve Božje u Kristu Isusu. Miller je izrazio žaljenje zbog podjela do kojih je došlo među adventistima pa je rekao kako je u jednom tjednu primio petnaest različitih adventističkih časopisa u kojima je, rekao je, malo toga bilo zajedničko osim imena.⁸⁴

Miller je 7. travnja 1845. pisao Himesu: “Ovo je neobično vrijeme. Neki novi prosvjetljenici iznose veliku raznolikost maštovitih tumačenja Pisma, šireći svoje zrake svjetla i topline u svim mogućim smjerovima. Neki od njih su zvijezde lutalice, a neki daju samo sumrak. Muka mi je od tih stalnih promjena; ali, dragi moj brate, moramo se naučiti strpljivosti.”⁸⁵

Nakon razočaranja Himes je postao metom nemilosrdnih optužbi. “Himes su prikazali kao nepoštena čovjeka koji je špekulirao sa strahom društvene zajednice, kao remetitelja mira, nitkova koji je prevario bezazlene ljude, a onda od njih, služeći se lažnim izgovorima, dobio goleme svote novca. Optužili su ga da je prikupljao novac za javne potrebe i onda ga upotrijebio u privatne svrhe. Kružili su izvještaji da je pobjegao u Kanadu, Teksas i u Englesku. Govorilo se da je za njim već raspisana potjernica za uhićenje, ili da je već uhićen i da se nalazi u zatvoru. Jedan izvještaj je tvrdio da je počinio samoubojstvo...

Kako bi se obranio, Himes je objavio da je spreman na ispitivanje svakoj zakonitoj ili zainteresiranoj osobi. Zatražio je da svi koji su s njim poslovali objave svoje dokumente. Otvorio je javnosti svoje poslovne knjige za ispitivanje. Na kraju je zatražio da svatko tko smatra da je prevaren to i javno objavi.”⁸⁶

Tijekom vremena subotarska skupina adventista prihvatila je svetkovanje subote i nesvjesno stanje umrlih (kao i ideju “zatvorenih vrata”, koju je ubrzo napustila). Danas, više od jednog i trećine stoljeća nakon velikog razočaranja, ova Crkva koja broji 4,5 milijuna vjernika od kojih 85 posto živi izvan Sjeverne Amerike, naviješta Kristovo evanđelje, uključujući neposrednost drugog adventa, u 185 zemalja i u oko 600 jezika i narječja na zemlji.^{5*}

Adventisti će pamtili 22. listopada 1844. kao dan obećanja i sloma srca. Upravo poslije razočaranja William Miller je Himesu pisao: “Usmjerio sam svoje misli na jedno drugo vrijeme, i to kanim zastupati dok mi Bog ne da više svjetla. A to je *danas*, DANAS i DANAS, dok ne dođe i vidim Onoga za kojim mi duša čezne.”⁸⁷

Koliko je čvrsto vjerovanje u doslovni osobni povratak Isusa Krista na ovu zemlju 22. listopada 1844. zaokupio i oblikovao život mnogih iskrenih ljudi, teško su mogli shvatiti njihovi suvremenici, a teško ga sa simpatijom mogu prihvatiti i njihovi potomci. Ali možemo osjetiti nešto od čuđenja suvremenika u riječima koje su se pojavile u Kennebeškom (država Maine) *Journalu*

5 * S obzirom da je englesko izdanje ovog djela izašlo 1987. godine, statistički podaci o broju vjernika su danas više nego udvostručeni, a i drugi su brojevi veći.

15. studenog 1844., kojima pisac završava svoj opis dana kad je Zaručnik kasnio: "I sve to usred devetnaestog stoljeća u prosvijetljenoj Novoj Engleskoj."

Malo su suvremenici shvaćali da će nada koja je tako sjajno svijetlila 1844. još uvijek sijati u srcima milijuna više od jednog stoljeća kasnije. Vjera u sigurnost i neposrednost Kristovog povratka održala se stvarnom sve do naših dana. Na jednom sastanku održanom u Lausanni u Švicarskoj 1974. okupilo se 2400 protestantskih evangeličkih vođa iz 150 zemalja. Tijekom rasprava kongres je izrazio svoju vjeru u drugi Kristov dolazak ovim riječima: "Vjerujemo da će se Isus Krist vratiti osobno i vidljivo, u sili i slavi, da ostvari svoje spasenje i sud."

Endnote

- 1 Whitney R. Cross, *The Burned-over District: The Social and Intellectual History of Enthusiastic Religion in Western New York, 1800-1850* (New York, 1965), str. 168.
- 2 Henry S. Commager, *The Era of Reform, 1830-1860* (Princeton, N. J., 1960), str. 7.
- 3 Reuben E. E. Harkness, "Social Origins of the Millerite Movement" (neobjavljena doktorska disertacija, sveučilište Chicago, 1927), str. 105.
- 4 Cross, *The Burned-over District*, str. 41.
- 5 Isto, str. 43.
- 6 G. Peck, "The Coming of Christ", *Methodist Quarterly* 24 (srpanj, 1842), str. 352.
- 7 Elmer T. Clark, *The Small Sects in America*, popr. izdanje (New York, 1949), str. 32.
- 8 Isto.
- 9 Dwight S. Banks, "The Rise and Growth of the Advent Christian Denomination From the Point of View of Its Doctrinal Development" (neobjavljena magistarska teza, Gordon College of Theology, 1939), str. 16. 17.
- 10 Albert G. Johnson, *Advent Christian History: A Concise Narrative of the Origin and Progress, Doctrine and Work of This Body of Believers* (Boston, 1918), str. 86. 87.
- 11 *A Brief History of William Miller, the Great Pioneer in Adventual Faith*, 4. izdanje (Boston, 1915), str. 35.
- 12 Everett N. Dick, "The Adventist Crisis 1843-1844" (neobjavljena doktorska disertacija, sveučilište Wisconsin, 1930), str. 12. 13; L. E. Froom, *The Prophetic Faith of Our Fathers*, 4 sveska (Washington, D. C., 1946-1954), sv. IV, str. 463.
- 13 *A Brief History of William Miller*, str. 75. 76.
- 14 Sylvester Bliss, *Memoirs of William Miller, Generally Known as a Lecturer on the Prophecies, and the Second Coming of Christ* (Boston, 1853), str. 70. 71.
- 15 James White, *Sketches of the Christian Life and Public Labors of William Miller* (Battle Creek, Mich., 1875), str. 62. 63.
- 16 Cross, *The Burned-over District*, str. 291.
- 17 H. A. Larrabee, "The Trumpeter of Doomsday", *American Heritage*, travanj 1964, str. 100.
- 18 Billy Rojas, "The Origins of Millennial Speculation During the 1840s: The Background and Development of the Millerite Movement" (neobjavljena magistarska teza, sveučilište Roosevelt, 1966).
- 19 David Tallmadge Arthur, "Joshua V. Himes and the Cause for Adventism, 1838-1845" (neobjavljena magistarska teza, sveučilište Chicago, 1961), str. 100.
- 20 Dick, "The Adventist Crisis 1843-1844", str. 266.
- 21 U pismu Trumanu Hendryxu, citirao Cross, *The Burned-over District*, str. 318. 319. Za razliku između milerita općenito i subotarskih adventista poslije 1844. u pogledu ukidanja ropstva vidi Jonathan M. Butler, "Adventism and the American Experience" u Edwin Scott Gaustad, urednik, *The Rise of Adventism* (New York, 1974), str. 146.
- 22 Charles E. Weniger, "A Critical Analysis and Appraisal of the Public Address of William Miller, Early American Advent Lecturer" (neobjavljena doktorska disertacija, sveučilište Southern California, 1948), str. 382.
- 23 U Johnson, *Advent Christian History*, str. 540.
- 24 Weniger, "A Critical Analysis", str. 40.
- 25 Dick, "The Adventist Crisis", str. 23.

- 26 *Signs of the Times*, 1. veljače 1841.
- 27 Isto, 1. kolovoza 1840.
- 28 Banks, "The Rise and Growth of the Advent Christian Denomination", str. 48.
- 29 Arthur, "Joshua V. Himes", str. 132. 133.
- 30 U *A Brief History of William Miller*, str. 154.
- 31 *Signs of the Times*, 15. travnja 1840.
- 32 A Cosmopolite, "Miller Overthrown, or the False Prophet Confounded" (Boston, 1840), str. 7.
- 33 U Josiah Litch, "Refutation of Dowling's Reply to Miller on the Second Coming of Christ in 1843", The Second Advent Library, No 11 (12. ožujka 1843).
- 34 Iz J. W. D. Hallova predavanja, Taunton, Mass., 1843 (Huntington Library, Rare Books Room, No. 190279).
- 35 *Signs of the Times*, 1. kolovoza 1840.
- 36 Pismo Hendryxu, citirao Weniger, "A Critical Analysis", str. 87.
- 37 "Proceedings of the General Conference", *The First Report of the General Conference of Christians Expecting the Advent of the Lord Jesus Christ* (Boston, 1842), str. 1.
- 38 *Signs of the Times*, 15. rujna 1840.
- 39 "Proceedings", *The First Report of the General Conference*, str. 16.
- 40 "Proceedings of the Second Advent Conference", Second Advent Tracts, br. 1.
- 41 *Signs of the Times*, 15. studenog 1840.
- 42 Dick, "The Adventist Crisis", str. 45.
- 43 Froom, *The Prophetic Faith of Our Fathers*, sv. IV, str. 651.
- 44 U Froom, *The Prophetic Faith*, sv. IV, str. 762.
- 45 *Midnight Cry*, 18. studenog 1842.
- 46 *Signs of the Times*, 15. veljače 1841.
- 47 Dick, "The Adventist Crisis", str. 100.
- 48 Francis D. Nichol, *The Midnight Cry* (Washington, D. C., 1944), str. 138. 137.
- 49 U *A Brief History of William Miller*, str. 180.
- 50 "Synopsis of Miller's Views" (Boston, 1843).
- 51 Millerovo pismo Himesu, *Signs of the Times*, 3. svibnja 1843.
- 52 Cross, *The Burned-over District*, str. 80.
- 53 D. S. Porter, "The Seventh-day Adventist Church in Britain" (neobjavljen rukopis).
- 54 Luther Boutelle, *Sketch of the Life and Religious Experience of Elder Luther Boutelle* (Boston, 1891), str. 59.
- 55 Cross, *The Burned-over District*, str. 297. 298.
- 56 Arthur, "Joshua V. Himes", str. 90. 91.
- 57 Banks, "The Rise and Growth", str. 57. 58.
- 58 Rojas, "The Origins of Millennial Speculation", str. 172.
- 59 *A Brief History of William Miller*, str. 151; Banks, "The Rise and Growth", str. 52.
- 60 U Isaac V. Wellcome, *History of the Second Advent Message and Mission, Doctrine and People* (Yarmouth, Maine, 1874), str. 293.
- 61 Isto.
- 62 Weniger, "A Critical Analysis", str. 381.
- 63 U White, *William Miller*, str. 229. 230.
- 64 *Signs of the Times*, 15. svibnja 1840.
- 65 U White, *William Miller*, str. 218.
- 66 Isto, str. 269.
- 67 M. E. Marty, *The Infidel: Free Thought in American Religion* (Cleveland, 1961), str. 218. 219.
- 68 U *Advent Herald*, 10. travnja 1844.
- 69 U Bliss, *Memoirs of William Miller*, str. 253.
- 70 *Midnight Cry*, 14. ožujka 1844.
- 71 Banks, "The Rise and Growth", str. 55. 56.
- 72 *SDA Encyclopedia*, popr. izdanje, Commentary Reference Series (Washington, D. C., 1976), sv. 10, str. 894.
- 73 U White, *William Miller*, str. 361.
- 74 Dick, "The Adventist Crisis 1843-1844", str. 269.
- 75 Johnson, *Advent Christian History*, str. 89.

- 76 Dick, "The Adventist Crisis 1843-1844", str. str. 267.
77 Ellen G. White, *The Great Controversy Between Christ and Satan* (Mountain View, Kalifornija, 1950), str. 395. 396; prevedeno kao *Velika borba* (Zagreb, 1997), str. 340. 341.
78 James White i Ellen G. White, *Life Sketches* (Battle Creek, Mich., 1888), str. 94-97.
79 Sylvester Bliss citiran u Wellcome, *History of the Second Advent Message*, str. 365.
80 U Nichol, *The Midnight Cry*, str. 247. 248.
81 U Bliss, *Memoirs of William Miller*, str. 280.
82 Pismo Williama Millera T. Wrightsonu, Albany, N. Y., 25. ožujka 1845. Originalno pismo u Historical Society of Pennsylvania Library, Philadelphia. Iz Proceedings of the Mutual Copnference of Adventists (New York, 1845), str. 16.
83 Iz *Proceedings of the Mutual Conference of Adventists* (New York, 1845), str. 16.
84 Banks, "The Rise and Growth", str. 59.
85 U White, *William Miller*, str. 339.
86 Arthur, "Joshua V. Himes", str. 150. 151.
87 U *The Midnight Cry*, 5. prosinca 1844.

SUMMARY

The Great Second Advent Awakening to 1844

The great Advent Awakening 1844. alerted that generation to the concept of the return of Christ to Planet Earth. Today, several generations later, the effects of that earlier awakening are seen in a church growing more conscious of the urgency of its mission to warn the world of the literal, visible, and imminent coming of Christ, the King.

Key words: *Great-Advent-Awakening-1844.; Christ's-Second-Coming; Eschatology*

Izvornik: Godfrey T. Anderson. "The Great Second Advent Awakening to 1844." U *Advent Hope in Scripture and History*, Edited by V. Norskov Olsen, Washinhton, D.C.: Review and Herald Publishing Association, 1987. (pp. 152-172)

Prijevod: *Hinko Pleško*

